

Vybrané kapitoly ze soudobých dějin Židé v českých dějinách v 19. a v 1. polovině 20. století (do 1938)

TUL, zimní semestr 2019/2020

PhDr. Markéta Lhotová, Ph.D.

Obsah

- Vymezení tématu, základní termíny.
- Josefínské reformy – zásah do autonomního postavení židovských komunit.
- Židovské osvícenství – haskala.
- Rok 1848, následné migrace a restrukturalizace židovských sídel.
- Emancipace, asimilace a zrovnoprávňování Židů a židovských komunit.
- Vznik rasového antisemitismu a jeho dopad v Habsburské monarchii.
- Nacionalizace a sionismus.
- Meziválečná situace v ČSR a dopady nástupu nacionálního socialismu v Německu.
- 1938.

Vymezení tématu

- Proč otázka židovských komunit
  - xenofobie X tolerance – na osudu židovských komunit ukázat pojetí jinakosti
  - mezioborové téma: historie – etnologie – religionistika – politologie
- Zaměření na obce v pohraničí
  - problematika málo známá vzhledem k nedostatku zachovaných dokumentů
- Není nejpodstatnější soustředit výuku na život ortodoxních komunit tj. přibližně do konce 18. století (tak často koncipovaná výuka) – X – potřeba pochopit změny probíhající v 19. století vedoucí nakonec ve svých důsledcích k problémům 20. století (nejen holocaust, ale i palestinsko-izraelský konflikt a celková problematika Předního východu)
  - přesto základní informace o starším období nutné pro pochopení problematiky ortodoxních skupin (známé např. z filmů) a judaismu
  - důležité i jako startovací můstek pro zvolené téma problematiky 19. a 20. století

Časové vymezení

- 19. století a první polovina 20. století
- 19. století = století emancipace – výrazné změny v minoritní i majoritní společnosti, změny ve vzájemných vztazích – nastartováno reformami Josefa II.
- Změny v minoritě
  - osvícenství (haskala)
  - změny v praktikování víry – 3 proudy judaismu
  - zvyšování kvalifikace a změny sociální struktury – emancipace
- Změny ve vzájemných vztazích
  - zrovnoprávnění – jak jednotlivců, tak i skupiny
  - nacionalizace majority i minority – asimilace, antisemitismus, sionismus
- 20. století – vyvrcholení nesnášenlivosti a snah o jejich řešení – nutno uvědomovat si právě v této obecnější poloze, jinak vytváříme předpoklady pro vznik nových fobií

Etnické procesy

- Označení společenských a historických procesů, jejichž výsledkem jsou změny etnických společenství
  - a) etnoevoluční procesy jsou podmíněny hospodářským a sociálním rozvojem etnických společenství a jejich kontakty s jinými etniky, výsledkem bývají změny v kultuře a způsobu života
  - b) etnotransformační procesy jsou podmíněny vzájemným působením různých etnických společenství nebo jejich částí. Vedou ke změně vědomí o příslušnosti k etniku, připojení skupin lidí k jiným etnickým společenstvím, ke zmizení jedněch a vzniku nových etnických společenství.
- Adaptace
- Kulturní integrace (akulturace)
- Asimilace, jazyková asimilace
- Emancipace

Multikulturní, multietnické společnosti

- MULTIKULTURALISMUS – stav společnosti, ve které vedle sebe žijí různé sociokulturní skupiny se specifickými systémy institucí, tradic, postojů a hodnot – v neutrálním pojetí neznamena automaticky přítomnost tolerance a respektu ve vzájemných vztazích
- Majoritní společenství X minoritní společenství
- Etnikum X národ
- Etnická skupina, národnostní menšina X náboženská skupina X kulturní skupina (otázka psaní Žid X žid)
- Diaspora X enkláva
- Xenofobie (strach z neznámého) – antijudaismus, úřední antisemitismus, rasový antisemitismus
- Tolerance, koexistence X separace, segregace X persekuce
- Etnická čistka, redukce – násilná emigrace, transfer, deportace, genocida (holokaust, šoa)
- Migrace vnitřní X vnější – emigrace, imigrace, reemigrace, repatriace

Situace židovských komunit před Josefem II.

- Předmoderní společnost – politická a právní autonomie, společenská výlučnost a tradiční kultura
  - separace od křesťanské společnosti – vnější (tlak majority, izolace), ale i vnitřní (udržování vlastní kultury a bránění vlivu majority)
- V roce **1726** vydal **Karel VI.** translokační restrikt a familiantský zákon
  - Židé se museli opětovně soustředit ve zvláštních oddělených čtvrtích měst – separační zeď, brány, řetězy
  - ustanoven numerus clausus pro Židy (tj. přesný počet židovských rodin), v Čechách smělo nadále bydlet 8541 rodin; přírůstek byl regulován familiantským zákonem, podle kterého inkolát (občanství) přecházel po smrti otce jen na nejstaršího syna, který se jako jediný směl oženit, ostatní Židé měli možnost získat familiantské číslo jen sňatkem či zakoupením po muži, který zemřel bez mužského nástupce
- V obcích, pro které nebyl ustanoven počet povolených rodin, nebylo možné po dobu platnosti familiantského zákona, tj. až do roku 1848, trvalé usídlení Židů

Josef II. a Židé

- **Josefínské reformy příliš rychlé** – nebyla připravena ani společnost, ani židovské komunity
  - hodnocení v historické literatuře různé – jako zásadní uvolnění postavení Židů X velmi mírné hodnocení – postavení bez větších změn
- Přesto první zásah do likvidace středověké struktury – do postavení Židů jako jednotlivců i jako skupiny
- 1. změna náhledu státu, ne ale ještě celé společnosti – změna společenského vědomí vždy dlouhodobější
- Josef II. pragmatik *„Mým úmyslem není podpořit expanzi židovského národa v dědičných zemích, ani jejich znovusazení v krajích, kde nejsou trpěni, nýbrž jenom v těch místech, kde už žijí, a do té míry, do jaké jsou trpěni, je učinit užitečnými státu“* [Kieval, s. 40]

Josefínské reformy obecné

- Řada patentů a nařízení obecného charakteru, jejichž cílem centralizace monarchie, zlepšení hospodářství a státní správy
  - zasáhly však do židovské jurisdikce, do správy židovských obcí, do hospodářského, školského a částečně i náboženského života
- **Všeobecný soudní řád z r. 1781** – Židé byli poprvé podrobeni stejné jurisdikci jako křesťané
- **Jazyková nařízení** – úřední záznamy musely být vedeny v němčině, němčina jako vyučovací jazyk na univerzitách, gymnáziích, hlavních školách
- **Školská nařízení** – povinné židovské školy s vyučovacím jazykem němčinou, učitelé většinou z řad emancipujících se vrstev, šíření osvícenských myšlenek
- **Předpisy o užívání německých jmen** v židovských matrikách – červenec 1787
- **Nařízení o vojenské službě** – začala se vztahovat i na Židy

Patenty a reformy upravující postavení Židů

- Toleranční patent z října 1781 – týká se evangelíků a pravoslaví (nesjednocení Řekové), neřeší židovskou otázku – v podstatě těmto církvím dány některé podmínky, které už dříve udržovány u židovských komunit
- **Patenty židovské pro Čechy a Slezsko 1781**, pro Moravu 1782, pro Uhry 1783 – řád pro haličské Židy z roku 1789 již nevstoupil v platnost
- **13. května 1781 – zrušena povinnost nosit zvláštní označení – žluté kolečko a skládaný bílý krejzlík**
- **18. října 1781 povolil dvorský dekret Židům v Čechách a na Moravě přihlásit se na všechny typy domácích vyšších škol včetně univerzit (kromě teologické fakulty)**

Důsledky reforem

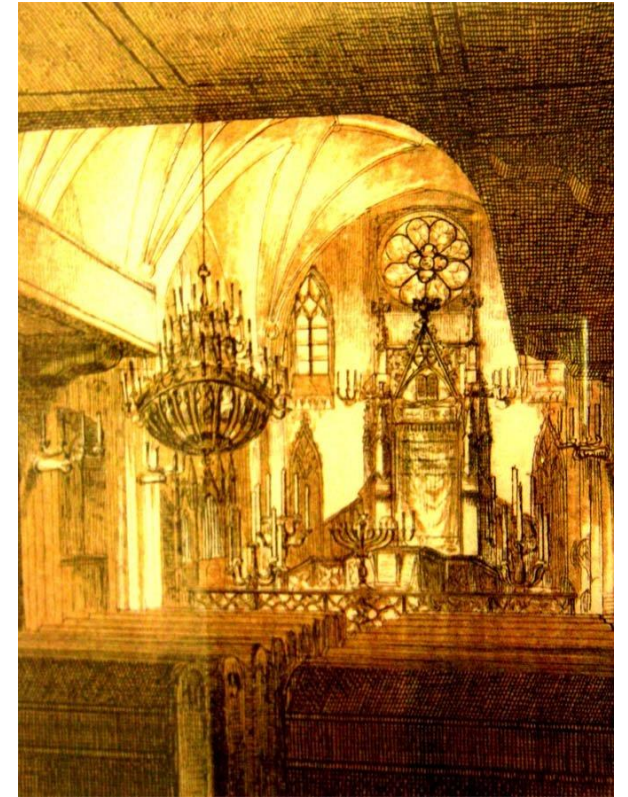
- Bylo povoleno věnovat se všem živnostem, provozovat všechna řemesla, obchod, směnárny, po mnoha staletích bylo Židům opět povoleno obdělávat půdu a k tomu účelu si ji pronajímat, využívat však směli jen židovskou čeleď, rovněž bylo povoleno bydlet s křesťany pod jednou střechou, stravovat se v hostincích
- Vytvoření podmínek pro vznik podnikatelské vrstvy a obchodnických komunit v místech, kde dosud nebylo usídlení povoleno – možnost dočasného ubytování, pasy až na jeden rok
- Naráží však na problémy se zajištěním podmínek pro život Židů podle náboženských pravidel,
- Naráží také na odpor křesťanských obyvatel v místech, kde se vytváří židovské obchodnicko-podnikatelské skupiny – obavy z konkurence
  - např. vyhnání Židů z Liberce 1799 a 1810

Osvícenství

- Židovské osvícenství zv. Haskala – ideologický směr evropských Židů, začal v 70. letech 18. století – centrem německy mluvící země, zejména Prusko, odtud dále na východ (poslední fáze Rusko do 80. let 19. století) – hlavní představitel Moses Mendelsohn (1729 – 1786), učenec a filosof z Berlína
- Osvícenci (maskilim) chtěli přizpůsobit kulturní a náboženský život moderním myšlenkovým směrům a prosazovali společenskou emancipaci, mimořádný význam přikládali školství a vzdělání
- Po jazykové stránce – snaha o osvojení si jazyka majoritní společnosti, zároveň podpora studia a oživení hebrejštiny a zkoumání židovských dějin
- Wissenschaft des Judentums (židovská studia) – vzniklo v Berlíně po 1819, cílem posílit vnímání vlastní identity prostřednictvím vědeckého a objektivního zkoumání vlastní historie a kulturních projevů a nežidovské veřejnosti ukázat hodnoty, které židovstvo vytvořilo a jejichž bylonositeli
- V oblasti náboženství vlivy humanismu a liberalismu – hlavní úvahy se týkaly reformy liturgie, zavedení varhaní hudby, sborového zpěvu a zejména užívání národních jazyků → vznik liberálního judaismu

Vlivy haskaly v českých zemích

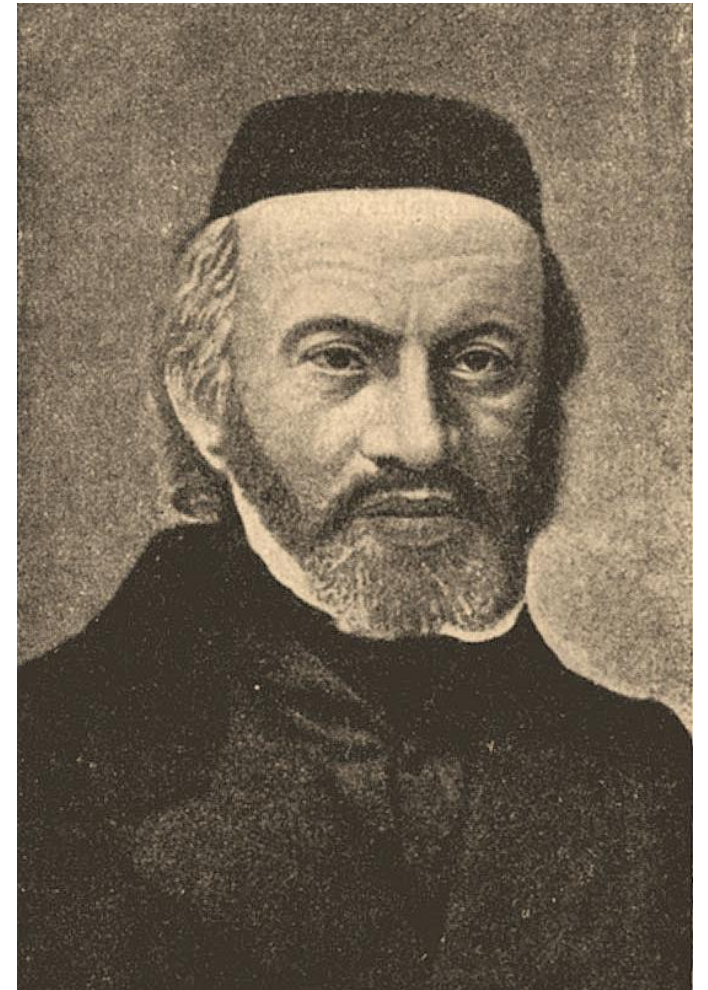
- Důraz na výuku v osvícenském duchu – nové židovské školy s německým vyučovacím jazykem, zakládané na základě josefínských reforem
- K významným maskilim patřil Petr Beer, učitel na pražské židovské Hlavní škole, který již v roce 1820 podal návrh na reformu náboženské správy
- Změny liturgie podle vídeňského vzoru nejdříve v Praze – 1832 Spolek pro zlepšení izraelitského kultu v Čechách
  - Do užívání získali synagogu Starou školu (stržena 1867, dnes na jejím místě Španělská synagoga)
- Zavedení německé bohoslužby záhy Teplice 1834 (Zacharias Frankel) či Česká Lípa 1850

Stará škola, ca 1850

Konzervativní judaismus

- Změny v judaismu – vedle ortodoxie a nových liberálních (reformovaných) směrů – vytváření středového pozitivně-historického proudu (dnes konzervativní judaismus)
- Zakladatel Zacharias Frankel (1801 Praha – 1875 Breslau) – krajský rabín v Litoměřicích se sídlem v Teplicích, rabín v Drážďanech
- Od 1854 vedl Židovský teologický seminář ve Vratislavi (Breslau) – centrum nového směru
  - někteří absolventi působili jako rabíni v Čechách, např. rabín Posnanski v Liberci

Zacharias Frankel, ca 1850

Revoluce 1848

- Otevření ghett a zrušení omezení míst s povoleným pobytem pro Židy, konec omezování sňatků
- Zapojení Židů do společenského dění
- Uvolnění pohybu obyvatelstva – rozsáhlá migrační vlna, tisíce rodin opouštěly stísněná ghetta a stěhovaly se do okolních lokalit – do malých měst i na venkov
  - např. Česká Lípa, ve které v roce 1787 žilo 85 židovských rodin, se dostává se 130 nahlášenými rodinami v roce 1849 na sedmé místo mezi mimopražskými obcemi
- Zostření protižidovských nálad ve společnosti v souvislosti s nově nabytou svobodou pohybu Židů – protižidovské nepokoje ve Vídni a v Praze
- Část českých Židů zvolila emigraci, zejména do USA
- Přesto během několika let vzrostl počet obcí s židovským osídlením více než dvojnásobně

Situace ŽO po 1848

- Postavení skupiny nebylo dořešeno, nová právní úprava náboženských musela kodifikovat zrušení všech diskriminačních opatření, ale zároveň i odstranění určité výjimečnosti – řešeno od 1850
- Hlavní problémy:
  - Hrozba rozštěpení v důsledku prosazování reformních směrů
  - Existence tři pražských juristů – již bez soudní moci
  - Otázka zachování instituce krajských rabínů
  - Hospodaření obcí dosud závislé jen na dobrovolných přispěvcích
  - Nutnost reformovat židovské náboženské vzdělávání – základní i rabínské
  - Řešení vlivu židovských obcí ve spolcích
  - Pravidla pro vznik nových obcí a jejich potřebné základní vybavení
  - Způsob evidence členů židovských obcí a vedení židovských matrik
- S nástupem Bachova absolutismu reformní proces pozastaven

60. léta 19. století – migrace, plné zrovnoprávnění

- Prosincová ústava 1867 – Židé zcela rovnoprávními občany rakousko-uherské monarchie
- Druhá výrazná migrační vlna židovského obyvatelstva v 60. letech – zejména po roce 1866 po válce prusko-rakouské
- Souvisela s odchodem obyvatel venkova v důsledku těžkých dopadů válečných událostí a hospodářských změn
- Příliv obyvatel do rozvíjejících se průmyslových center – výrazná urbanizace
  - Židé přicházejí také do nových rozvíjejících se míst na severu Čech – rozšiřuje se židovské osídlení na Liberecku a Jablonecku
- Zmenšují se staré venkovské židovské komunity
- Novému rozmístění židovského obyvatelstva nevyhovovala stávající struktura židovských obcí

Nová struktura židovských komunit

- Snaha vytvářet nové židovské obce jakožto náboženská společenství, jejichž převažující náplní by byla péče o duchovní život svých členů
- Pro vznik nových náboženských obcí zatím není nová právní úprava – využívány proto obecné zákony
- Nové zákony spolčovací
  - 1852 spolkový zákon
  - 1867 zákony o právu spolčovacím a o právu shromažďovacím
- Nové zákony o náboženských společnostech
  - 1856 rozhodnutí o postavení náboženských a církevních spolků, bratrstev a kongregací – umožnilo zakládání nových obcí Židovských náboženských spolků (Istraelitischer Kultusverein) – teprve později převedeny na náboženské obce (po roce 1890, až po schválení připravovaného zákona)
  - 1868 zákon o poměru školy a církve odstraňující dohled církve
- 1877 zákon o povinnosti židovské náboženské obce mít představenstvo, radu a výbor

Emancipace

- **Emancipační (asimilační) hnutí** – směřovalo k jazykové asimilaci spojené s integrací do majoritní společnosti včetně určité míry akulturace, např. převzetí některých festivit, avšak při zachování části kulturní identity ve vazbě na náboženství, tzn. cílem byl Čech či Němec židovského vyznání
- Odpovídalo to **tehdejšímu pojetí národa, jehož hlavním identifikačním znakem byl společný jazyk**
- K příslušníkům tohoto hnutí patřili zejména stoupcí haskaly – v dobové literatuře i dokumentech byli označováni česky asimilant, německy Asimilant, Fortschrittlich
- Emancipace v různých oblastech
  - v rovině ekonomické – zrovnoprávnění socioprofesní (podnikatelská vrstva)
  - v rovině politické – získání občanských práv
  - v rovině kulturní – zrovnoprávnění minoritní kultury, náboženství a poukázání na kulturní přínos
- Posledně zmíněná **rovina kulturní je však v rozporu s asimilací, vede k upevňování vlastní identity**

Asimilační hnutí v Čechách

- V pohraničí německá asimilace, v českém vnitrozemí ve velkých městech a u příslušníků nejvyšších židovských podnikatelských vrstev také převážně německá jazyková asimilace a příklon k německému liberalismu (podpora vlády zejména po zrovnoprávnění), česká jazyková asimilace zejména u mladé generace, ve střední vrstvě a na menších městech
- Česko-židovské hnutí a německo-židovské hnutí
- vytvářelo most mezi českou a německou kulturou
- českém prostředí – **1876 Spolek českých akademiků židů**
  - 1919 přejmenován na Kapper
- v německém prostředí ekvivalentní institucionalizace nevznikla – až v letech 1892-1894 **humanitární lóže B'nei B'rit** (Synové světla) – podpora vzdělávání, kultury, udržování tradic
  - 1843 založili němečtí židovští vystěhovalci v USA (pomoc přistěhovalcům při stabilizaci v novém domově)
  - 1882 rozšířeno do Evropy do oblastí s německy mluvícím obyvatelstvem – Berlin
  - 1892 – 1894 Krakov, Plzeň, Praha, Karlovy Vary, Liberec

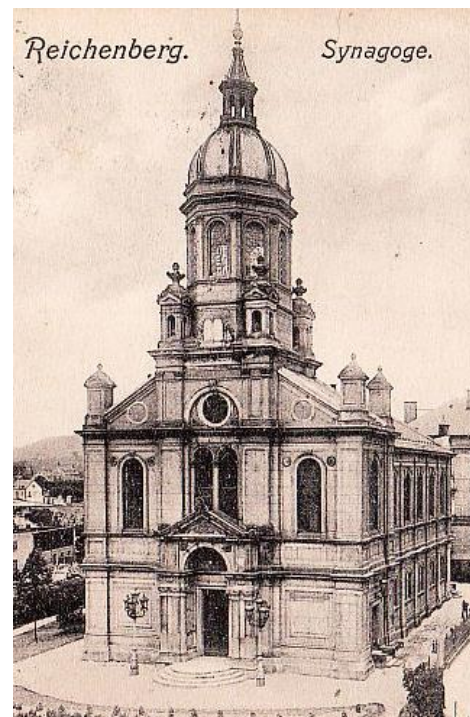
Emancipační synagogy

- Vnější vyjádření emancipace – výrazné stavby ve středu měst, na hlavních ulicích
- Slohové zařazení
  - Neorománský styl (Albrecht Rosengarten, Kassel), s maurskými prvky (Ludwig Förster, Budapest; Wilhelm Stiassny, Jablonec n. N.) až eklekticismus (Wilhelm Stiassny, Praha)
  - Neogotika (Max Fleischer, Vídeň, České Budějovice)
  - Neorenesance (Karl König, Liberec; Jakob Gartner, Prostějov, Kroměříž)

České Budějovice

Liberec

Jablonec nad Nisou

Zákon 1890

- 21. března 1890 vstoupil v platnost **Zákon o židovských náboženských obcích**
  - Gesetz vom 21. März 1890, betreffend die Regelung der äußeren Rechtsverhältnisse der israelitische Religionsgesellschaft.; Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 27. Dezember 1891, Z. 17.713 ex 1890, betreffend das für das Amt eines Rabbiners in Böhmen erforderliche Maß allgemeiner Bildung.; In: Jahrbuch für die israel. Cultusgemeinden Böhmens zugleich Führer durch die israel. Cultusgemeinde in Prag. Verlag von Jakob B. Brandeis. Praha, 1893
  - stanovení financování činnosti obce, způsob volby a povinnosti představenstva, vztahy obce s rabínem i působení soukromých modliteben
- následným nařízením z roku 1893 byla přesně vymezena územní správa židovských náboženských obcí
  - Die isr. Cultusgemeinden Böhmens und die Abgrenzung der Cultusgemeindesprengel in Gemäßheit der Ministerial-Verordnung vom 10. März 1893. Z. 1021 ex 1892. In: Jahrbuch für die israel. Cultusgemeinden Böhmens zugleich Führer durch die israel. Cultusgemeinde in Prag. Verlag von Jakob B. Brandeis. Praha, 1893

Antisemitismus a imigrace východních Židů

- Nárůst antisemitismu a vznik rasového antisemitismu bývá spojován s imigrací východních Židů – příchod v několika vlnách
- 1881 Židé v Rusku obviněni ze zavraždění cara Alexandra II. – pogromy (z ruského gromit' – pustošit, drtit) – emigrace do západní Evropy – obnovení či vznik ortodoxních komunit ve velkých západoevropských městech (Berlin, Paříž) – tato vlna české země nezasáhla
- 90. léta – migrace haličských a bukovinských Židů v rámci Rakousko-uherské monarchie (Budapešť, Vídeň, pohraničí českých zemí) – hlavně ekonomické důvody
  - Vnitrozemí českých zemí nezasáhlo
  - V pohraničí zejména velká komunita východních Židů v Teplicích, silný podíl i v židovské obci v Jablonci nad Nisou
- Na přelomu století začaly při židovských obcích vznikat podpůrné spolky pro židovské obyvatele Haliče (Ortsgruppe des Hilfsvereins für die notleidende jüdische Bevölkerung in Galizien)

Rasový antisemitismus

- Tradiční antisemitismus/antijudaismus – stereotypní předsudky o Židech, náboženské, ale i zcela iracionální (rituální vraždy, trávení studní, lakomost a lichvářství) – latentní (skrytá) podoba, která se dostává do popředí v různých krizových situacích (mor, válka)
- Závěr 19. století – nový směr – rasový antisemitismus (1894 Dreyfusova aféra)
- Vznik spojen se sociálním darwinismem – aplikace Darwinovy evoluční teorie a úvah o přírodním výběru na člověka a společnost – teorie o hodnotnějších a méněcenných rasách
- Eugenika – sociálně-filosofický směr vycházející ze sociálního darwinismu – cílem zlepšení genetického fondu člověka – mezi prvními významnými představiteli Francis Galton – péče o méně schopné umožňuje, aby se množili, tím se zhoršuje kvalita lidské populace
  - Důsledkem tisíce sterilizací prováděných zejména v USA (až do 1964)
  - Londýnská Dokumentační kancelář pro eugeniku – dodnes pod jménem Galtonův institut
- Rasový antisemitismus a metody eugeniky – uplatněny v nacistických teoriích

Antisemitické vlivy v Čechách

- V 90. letech se antisemitismus stává součástí politických programů různých stran – veřejné antisemitské projevy, články v tisku, karikatury
- **Schöneriánské hnutí** – do českého pohraničí proniká v 80. letech
  - Georg von Schönerer (1842-1921) – představitel německorakouského nacionalismu – nenávistné projevy vůči Čechům Židům a Polákům – od 70. let člen Říšské rady za dolnorakouské země
  - od poloviny 90. let představitel Všeněmeckého hnutí
  - 1901 poslední úspěch ve volbách v důsledku protižidovských nálad ve společnosti – zastupoval některé oblasti českého pohraničí (Aš, Cheb, Kraslice)
- **Karl Lueger** (1844-1910) – 1897-1910 starosta Vídně
  - podílel se na vzniku Křesťansko-sociální strany
  - od poloviny 80. let členem Říšské rady – v agitaci využíval antisemitismus
- Oba výrazný vliv na Hitlera
- 1897 Badeniho jazyková nařízení české jazykové a autonomistické požadavky) – nespokojenost Říšské rady a demonstrace proti nařízením ve Vídni vedly k odstoupení Badeniho
  - v pohraničí českých zemí útoky proti českým organizacím
  - v českém vnitrozemí nepokoje namířeny proti německy hovořícímu obyvatelstvu (pogromy na Židy, např. Jicín)
- Árijský paragraf do spolkových stanov – zejména turnerské spolky

Hilsnerova aféra

- O velikonocích 1899 zavražděna u Polné Anežka Hrůzová
- Z rituální vraždy obviněn příslušník polenské židovské komunity Leopold Hilsner – proces vedl k rozsáhlému antisemitskému vzednutí
- Na Hilsnerovu obranu se postavil profesor T. G. Masaryk

Dobová karikatura srovnávající protagonisty hilsneriády a Dreyfusovy aféry, 1900

Nacionalizace a sionismus

- Sionismus (podle hory Sion) – především nacionální hnutí, v nejradikálnější podobě cílem přesídlení do původní vlasti a vytvoření národního státu – x – také podoby mírnější (kulturní sionismus)
- Důvody vzniku:
  - jako reakce na antisemitismus (Theodor Herzl – Židovský stát, Vídeň 1896)
  - jako reakce na nacionalizaci majoritní společnosti v období nacionálních hnutí a vytváření moderních národů v 19. století (Avineri – Zrození moderního sionismu)
  - „Židovská historie byla kronikou diskriminace ze strany křesťanů i muslimů dlouho před propuknutím rasistického antisemitismu v devatenáctém století... Ve všech těchto případech zvolili Židé rezignaci a emigraci do jiných zemí, ale ne do Palestiny. Co je vedlo k tomu, že v devatenáctém století reagovali na pronásledování obratem k Sionu?“ /Avineri, s. 11/
- **1897 Založení světové sionistické organizace**
- Politický sionismus Theodora Herzla v českých zemích
  - prosazuje později, rozšíření pravděpodobně není vázáno na vznik spolků stejného jména
  - druhou zvláštností je propojení s konzervativním judaismem, případně i ortodoxií – pro příslušníky těchto směrů byla přijatelnější identifikace s nacionálním hnutím než s hnutím českožidovským

Vznik sionistických spolků

- Tělovýchovné a sportovní spolky – začaly vznikat na přelomu století – první na území Čech a Moravy vznikl 1899 v Moravské Ostravě a nesl název Makabi
- Spolky Theodor Herzl – 1908 Liberec, Jablonec – o rok dříve než akademický spolek Theodor Herzl studentů pražské české univerzity
- Spolky podporujícího zakládání židovských osad v Palestině (Jüdischer Kolonisationsverein zu Wien) – první založen roku 1904 ve Vídni
- Turistické organizace (Jüdischer-Wanderbund „Blau-Weiß“, „Modrobílý“, totéž hebr. Techelet Lavan) – vznikají od roku 1912 – cílem mimo jiné teoretická i praktická příprava na život v osadách v Palestině – první vznikl jako reakce na antisemitské postoje německého spolku „Wander-Vogel“ v Berlíně
  - Již 1912 zapsán také ve spolkovém katastru libereckém, o rok později vznikly tyto spolky v Praze a ve Vídni
- Místní skupiny mezinárodní sionistické organizace žen WIZO (Women's International Zionist Organization) – vznik v období První republiky

I. světová válka

- Nová vlna židovských imigrantů – transfer obyvatel z Haliče (tedy i haličských Židů) i z jiných částí monarchie (oblasti Tyrolska) před postupem fronty
  - velká skupina např. v Liberci, tábor v Havlíčkově Brodě aj.
  - tyto skupiny se měly po skončení války vracet
- Zajatecké tábory na českém území – zejména mezi ruskými zajatci i stoupenci judaismu a islámu
  - tábory v Jablonném v Podještědí a v Liberci (v Liberci až 40 000 zajatců – přibližně jako tehdejších obyvatel města)
- 1917 Balfourova deklarace – umožnilo širší zakládání židovských osad v Palestině
  - Osmanská říše ztratila vliv nad palestinským územím – ustaven britský mandát
  - Arthur Balfour – britský ministr zahraničních věcí
- 1918-1920 protižidovská vystoupení v souvislosti s poválečnou drahotou a proti židovským uprchlíkům z Haliče
  - návrat haličských uprchlíků se protahoval – jednání zaznamenána ještě v roce 1921
  - málo informací, ale určitě část zůstala – např. v Liberci

První republika

- 1918 – vznik ČSR – v novém státě snaha vytvářet podmínky pro dobrý vztah k minoritám
- 1918-1920 protižidovská vystoupení v souvislosti s drahotou a proti židovským uprchlíkům z Haliče
  - pogromy – Prešpurk, Holešov – listopad, prosinec 1918, i jinde útoky proti židovskému majetku
- 20. léta – antisemitismus součástí projevů extrémních sil, parlamentní strany používání antisemitismu omezily
  - argumentace stereotypy národního antisemitismu – Žid-germanizátor, Žid-neoajální Čechoslovák
- Rozdílná struktura židovských komunit v západní a východní části ČSR – Čechy, Morava, částečně Slovensko emancipované komunity (asimilanti, sionisté), východní Slovensko a Podkarpatská Rus početné komunity ortodoxních Židů
- 1921 sčítání lidu – uznání židovské národnosti v Československu – bez nutnosti prokazovat znalost některého židovského jazyka (hebrejšтина, jidiš)
  - cílem snaha zmenšit počet osob hlásících se k německé či maďarské národnosti – nemělo příliš dopad
- 1920-1933 Tři Světové sionistické kongresy v Karlových Varech a Praze
- Konec 20. let – vznik Vlajky – přináší do českého prostředí rasový antisemitismus

Nacionální socialismus v Německu

- 1933 uchopení moci Nacionálněsocialistickou německou dělnickou stranou (VSDAP) – okamžitý začátek otevřených útoků proti sociálním demokratům, komunistům, Židům, odpůrcům nacismu –vede k emigraci z Německa
- Březen, duben 1933 – protižidovské razie na Špandavském předměstí v Berlíně
- Duben, květen 1933 – vyloučení Židů z veřejných funkcí a ze státní služby
- 1933, 10. května na hranicích v řadě německých univerzitních měst páleny desetitisíce knih tzv. neněmeckých autorů
- 1934 omezen vstup Židů do Německé pracovní fronty (DAF), tím znemožněn zisk zaměstnání
- 1935, 15. září – Norimberské zákony
  - Zákon o říšském občanství (Reichsbürgergesetz)
  - Zákon o ochraně německé krve a německé cti (Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre)
  - Zákon o říšské vlajce (Reichsflaggengesetz)
- 1935, 14. listopadu – 1. nařízení k zákonu o říšském občanství – definování Židů a míšenců (polovičnických, čtvrtkových)
- 1936 Olympiáda v Berlíně – určité uklidnění

Dopad v Československu

- Po 1933 silná imigrace z Německa – přijímání v Československu – komunisté, sociální demokraté, liberálové a další odpůrci nacismu, Židé
  - není vyřešena státní podpora imigrantů
  - péče o imigranty v rukou místních organizací příslušných stran či náboženských obcí
- Mnozí zůstávají v pohraničí – jazyková otázka – zvyšování napětí s Říší
- Zintenzivnění židovské emigrace z Německa zejména po vydání Norimberských zákonů – s nástupem fašistických režimů v dalších zemích se Československo stává jednou z mála možností emigrace
- 1935 vyhrála Sudetoněmecká strana (SdP) volby
- Zesilování antisemitských projevů zejména v pohraničí
- 1936 Barnayova aféra – odpor SdP a liberecké radnice kvůli novému řediteli divadla Paulu Barnayovi (evangelík židovského původu)
  - na Barnayovu podporu vystoupili čeští i němečtí divadelníci a spisovatelé – na 13. 11. 1936 svolána manifestace do Osvobozeného divadla Voskovce a Wericha

1938

- Březen – anšlus Rakouska – poprvé úplné uzavření hranic před emigranty – podobně i Švýcarsko a jiné země, které do té doby byly ochotny uprchlíky přijímat
- V Rakousku tvrdá persekuce (např. Židé museli čistit chodník kartáčkem na zuby) – zatýkání, deportace do Dachau, sebevraždy
  - v březnu uzavřena vídeňská ŽO, vedení zatčeno – znovu otevřena 2.5. pod dohledem A. Eichmanna jako úřad pro řešení emigrace a péče o Židy, kteří přišli o obživu
- 28.3.1938 – na starém říšském území Zákon o právním postavení židovských náboženských sdružení (Gesetz über die Rechtsverhältnisse der jüdischen Kultusvereinigungen) – obce postaveny na roveň spolkům, ztrácí právní suverenitu
  - spojeny do Říšského zastoupení Židů v Německu (Reichsvertreter der Juden in Deutschland, později Reichsvereinigung der Juden) – od září následujícího roku pod přímou kontrolou nově zřízeného Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA) a jeho oddělení IV b, tj. gestapu a A. Eichmannovi
- Duben – v Německu hlášení veškerého majetku Židů s hodnotou vyšší než 5 000 DM
- Červen – Berlínský pogrom (Juni-Aktion) – asi 10 000 mužů do koncentračních táborů Dachau, Buchenwald a Sachsenhausen
  - nařízení o „kenkartách“, následně zavedení odlišujících jmen Sara a Israel
  - nové migrační vlny z Německa, vyvolává už migraci z českého pohraničí do vnitrozemí i emigraci
- Červenec – konference v Évian-les-Bains (Francie) – 31 států – svoláno z iniciativy amerického prezidenta Franklina D. Roosevelta – Československo nepřizváno, již vnímáno jako země, ze které Židé emigrují
- 20.8.1938 – ve Vídni zřídil Eichmann Ústřednu pro židovské vystěhovalce (Zentralstelle für jüdische Auswanderung)
  - července 1939 – tentýž úřad ustaven pro řešení židovské otázky na území protektorátu

Situace v českém pohraničí

- 22. září – projev Hitlera – vede k mobilizaci v ČSR a velké migraci z pohraničí
- 30. září – mnichovská dohoda – anexe 1/3 území českých zemí se 70 židovskými obcemi
- 8. – 10. října dokončování anexe Sudet – poslední evakuační vlaky do vnitrozemí – cílem uprchlíků česká města za demarkační čarou a Praha (možnost vyřizování formalit emigrace), Brno
  - většina židovských obcí přestala fakticky existovat
  - v některých případech snaha o záchranu majetku a synagogálních předmětů – převoz do vnitrozemí
- Okamžité zabavování židovských majetků – soukromých i organizací – gestapo, oddíly SS i různé nacistické organizace
- Zatýkání osob nepřátelských Říši – tedy i Židů, snaha přinutit k převodu nemovitostí, firem a k odchodu z pohraničí – ustavování tzv. treuhänderů
- 14. října 1938 – ustaven úřad Komisaře pro pozastavení činnosti organizací (Stillhaltekommissar für Organisationen – STIKO) – úkolem nacifikace spolkového života, ale i likvidace organizací nepřátel Říše, čili českých a židovských
- 27. prosince vyšlo nařízení o uplatnění Norimberských zákonů

Tzv. Křišťálová noc (November- pogrom) – předzvěst šoa

- V říjnu 1938 se vyostřila situace polských Židů v Německu – ca 50 000
  - po anšlusu Rakouska vydala polská vláda nařízení, kterým ztrácela platnost pasy polských občanů žijících více než pět let v zahraničí, prováděcí nařízení vydáno až po anexi českého pohraničí
  - 5. října – v Německu nařízení o označení židovských pasů písmenem J
  - 27. října začalo gestapo deportovat ca 17 000 polských Židů na hranici, v blízkosti měst Bentschen (dnes Zbaszyn) a Beuthen (dnes Bytom) pro ně zřízeny tábory
- Na protest proti situaci polských Židů spáchal 3. listopadu Herschel Grynszpan atentát na legačního sekretáře Ernsta Eduarda vom Rath
  - 9.11. odpoledne Rath zranění podlehl
- 9.11.1938 si představitelé německé Říše připomínali výročí neúspěšného pokusu o převrat z roku 1923 (Mnichovský pivní puč)
- Goebbelsův projev (po informaci o úmrtí Ratha) na večerním setkání vedoucích představitelů NSDAP vyvolal celoříšský pogrom
  - 4 fáze útoků – trvaly od nočních hodin 9. do 11.11. v ca 13 000 lokalitách, i v anektovaném pohraničí českých zemí
  - počet zničených synagog a modliteben až 1 200, byty a obchody nelze spočítat
  - 91 osob zavražděno, 30 000 osob uvězněno v koncentračních táborech, z nich nejméně 400 zahynulo
- Hlavním důvodem pogromu řešení krize říšského hospodářství zabavením židovského majetku
  - židovskému obyvatelstvu uložena kontribuce 1 miliardy marek
  - 12.11. vydal Göring nařízení o vyřazení Židů z hospodářského života (Verordnung zur Ausschaltung der Juden aus dem deutschen Wirtschaften)

Literatura

- AVINERI, Šlomo. *Zrození moderního sionismu*. Praha: Sefer, 2001, 250 s. Judaika, sv. 9. ISBN 80-85924-28-5.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách : 1918-1938*. 2., přeprac. vyd. Praha: Paseka, 2013, 367 s. ISBN 978-80-7432-294-5.
- ČAPKOVÁ, Kateřina a Michal FRANKL. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*. Praha: Paseka, 2008, 421 s. ISBN 978-80-7185-840-9.
- HABARTOVÁ, Klára. Židovští uprchlíci z Haliče a Bukoviny ve východních Čechách během první světové války. *Židé v Čechách*. Praha: Židovské muzeum v Praze ve spolupráci se Severočeským muzeem v Liberci, 2007, s. 3-20. ISBN 978-80-86889-58-0.
- HERZL, Theodor. *Židovský stát: pokus o moderní řešení židovské otázky*. Autor úvodu Marek ČEJKA. Praha: Academia, 2009, 139 s. Europa, sv. 17. ISBN 978-80-200-1712-3.
- KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870-1918*. Praha: Paseka, 2011, 399 s. ISBN 978-80-7432-174-0.
- LHOTOVÁ, Markéta. Asimilace nebo nacionalizace – základní dilema židovských komunit v druhé polovině 19. století a jeho odraz ve spolkovém životě. In: KAISEROVÁ, Kristina a Jiří RAK (eds.). *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2008, s. 418–449.
- LHOTOVÁ, Markéta. *Synagogy v plamenech: křišťálová noc 1938 v českém pohraničí*. Liberec: Severočeské muzeum v Liberci, 2013.
- MÍŠKOVÁ, Alena. Od Schönerera ke genocidě? In: OTTE, Anton. *Židé v Sudetech: Die Juden im Sudetenland*. Praha: Portál, 2000, 351 s. ISBN 80-85795-35-3., s. 47-64.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. Česká identita po vzniku Československé republiky: antisemitismus jako faktor upevnění jsočnosti? In: SOUKUPOVÁ, Blanka a Marie ZAHRADNÍKOVÁ. *Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2002 až červnu 2003*. Praha: Židovské muzeum, 2003, s. 21-35. ISBN 80-85608-72-3.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. Český antisemitismus v podmínkách pluralistické demokratické společnosti Národního státu. In: POJAR, Miloš, Blanka SOUKUPOVÁ a Marie ZAHRADNÍKOVÁ. *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až červnu 2004*. V Praze: Židovské muzeum, 2004, s 21-35. ISBN 80-85608-94-4.
- ZMARZLIK, Hans-Günther. Antisemitismus v německém císařství v letech 1871-1918. In: MARTIN, Bernd a Ernst SCHULIN. *Židovská menšina v dějinách*. Olomouc: Votobia, 1997, 354 s. ISBN 80-7198-311-X.

Zdroje obrazových podkladů

- Interiér synagogy zhruba r. 1850:
https://turistickyatlas.cz/vse/misto/12358_synagoga-stara-skola-spanelska-synagoga-praha-josefov.html#&gid=1&pid=3
- Illustration from Brockhaus and Efron Jewish Encyclopedia (1906—1913):
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brockhaus_and_Efron_Jewish_Encyclopedia_e15_334-0.jpg
- Ansichtskarte mit der Synagoge in Budweis, ca 1910. Wikipedia, volné dílo:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Synagoga_v_%C4%8Cesk%C3%BDch_Bud%C4%9Bjovic%C3%ADch#/media/Soubor:Synagogue_in_%C4%8Cesk%C3%A9_Bud%C4%9Bjovice_16.jpg
- Liberecká synagoga na dobové pohlednici, kolem 1910. Wikipedia, volné dílo:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Star%C3%A1_synagoga_v_Liberce#/media/Soubor:Reichenberger_synagoge.jpeg
- Dobová pohlednice synagogy v Jablonci: Synagoga od jiho-západu, okolo 1900. Wikipedia, volné dílo:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Synagoga_v_Jablonci_nad_Nisou#/media/Soubor:Synagoga_gablonz2.jpg
- Dobová karikatura srovnávající protagonisty hilsneriády a Dreyfusovy aféry, 1900. Wikipedia, volné dílo :
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/cc/Karikatura_z_doby_hilsneri%C3%A1dy.JPG